

Baán István

Az ünnep a bizánci liturgiában

A bizánci liturgiának az ünneppel kapcsolatos fölfogását nem elméleti traktátusból szeretném kihámozni, hanem magának

*Baán István görögkatolikus lelkész (Miskolc),
a Miskolci Egyetem tanára.*

a liturgiának a struktúrájából, illetve annak a gondolkodásmódnak a fókuszából, amely a bizánci kultúrára egy ezredéven át jellemző volt. Ezt a patrisztikus korból merítette, hiszen annak megszakítatlan és a liturgiában máig is élő folytatása.

A XIV. században zsinatok sora foglalkozott azzal, hogy vajon Krisztus színeváltozásakor mi történt. Ez a kedvelt, homíliaikban többször is földolgozott jelenet végülis olyan megfogalmazást nyert, hogy a Tábor hegyén Krisztusból az isteni dicsőség energiái áradtak, és ott az apostolok megtapasztalhatták, mit jelent Isten dicsősége¹, amire ez a válasz született bennük: „Uram, jó nekünk itt lenni.” „Extatikus” kifejezés ez, hiszen „Péter nem tudta, mit beszél” (Lk 9,33–34). Úgy gondolom, hogy az ünnep ezt fejezi ki: „Uram, jó nekünk itt lenni, de csak akkor tudunk *itt* lenni, hogyha a Te energiáidban részesülünk”. Ez az isteni energia pedig sokkal több, mint a fizikai energiák, több, mint a szellemi energia. Palamasz Szent Gergely azt tanítja róla: ez maga Isten, amennyiben egyáltalán az ember számára fölfogható. Az apostolok akkor: csak egy pillanatra látták meg Krisztus dicsőségét, mégis már a végidő vált számukra kézzelfoghatóvá. A föltámadás után azonban ez a dicsőség állandóan áramlott. Most már nem szolgálaként látták az Üdvözítőt, hanem a megdicsőült Úr alakjában.

Ez a jánosi gondolkodásmód határozza meg alapvetően a bizánci liturgiát. Krisztussal, a föltámadt Krisztussal találkozunk az eucharishtiában, tehát az eucharisztia ünnep. Számunkra az eucharisztia belépés Isten örök országába, ott jelenlétel, az isteni energiákkal való feltöltekezés, ami az emberre nézve azt jelenti, hogy nekünk is a maximumot kell „beleadnunk”. Mindenben a maximumot. Énekről lévén szó, el sem lehet képzelni, hogy a liturgia ne legyen énekelt, illetve hogy bármi is ne úgy hangozzék el benne. Csak énekelve lehet liturgiát végezni, minden más az ünnep tagadása lenne. Amikor tehát az eucharishtiáról beszélünk, tudnunk kell, hogy az ének többféle formája lehet jelen benne, a recitációtól az egészen bonyolult dallamokig. Ez már az egyes koroktól, stílusoktól, helyektől függ; a lényeg az, hogy az ünnep ének nélkül elképzelhetetlen, az eucharisztia enélkül elképzelhetetlen. Ahhoz azonban, hogy ezt a maximális teljesítményt emberileg is nyújtani lehessen, harcolni kell a hétköznapiak ellen. Az ember nem gép, az ember esendő, ezért ilyen teljesítményre nem lehet percről-percre rákényszeríteni. Isten kegyelme fölemeli, ugyanakkor azonban megmaradnak emberi korlátai is. Ezért a bizánci liturgia fölfogása szerint az eucharisztia nem lehet mindennapos dolog. Nem tudjuk

¹ Vö. Palamasz Gergely: 34. és 35. homília a színeváltozáshoz, PG 151, 424B–449B.

csak úgy egyszerűen nyújtani ezt a teljesítményt, hiszen ehhez olyan felkészülés kell, olyan odaadás, amely valóban alapot teremt számára.

Ennek a felkészülésnek egyéni és közösségi oldalai vannak, és az egyéni oldalt elsősorban a böjt jelenti. Egyházanként változik, mennyit böjtölnek. Amikor most erről beszélek, akkor az egész, bizánci liturgiát élő közösségre gondolok, helyenként változó gyakorlatával. (Az egyesült egyházak esetében ez a gyakorlat egyre inkább megromlott, egyre gyengébb, sokszor csak elméletileg lehet beszélni róla, hiszen az unió egyúttal ennek a szemléletnek az aláásását és sokszor szándékos megtagadását is magába foglalta. Tehát amiről beszélek, számunkra inkább csak elérendő cél.) A liturgiához böjt kell, imádság kell, odaadás kell, a világban élő ember számára tehát az eucharisztiahoz vezető út ennek az aszkézisnek az útja. Lehet böjtölni néhány órát, lehet böjtölni néhány napot, lehet többet vagy kevesebbet imádkozni, de böjt és imádság nélkül egyszerűen nem megy. Éppen ezért a föltámadással való találkozás a bizánci liturgiában mindig a legfontosabb meghatározási pont, mert mindig a húsvétot teszi jelenlevővé, éppen ezért nagyböjtben csak az eucharisztikus napokon, szombaton és vasárnap végezhető.

A bizánci liturgia, mint máshol is, világi és szerzetesi hatások szintézisaként alakult ki. Természetesen más a kolostorban élők életmódja, akik számára az imádság az egyedüli tevékenység, s más a világban élők életmódja, akik számára a kolostori életmód egyfajta normát jelent, amelybe sokszor be tudnak ugyan kapcsolódni, de saját, világi létmódjuk miatt tökéletes formájában nem tudják megvalósítani. Csak a kolostorokban végezhetik naponta a liturgiát, hiszen az istentisztelet hossza kilenc és tizenkét óra között váltakozik. (Persze ez csak afféle „gyenge”, bizánci kolostorokban folyik így, miközben a koptoknál néha huszonnégy órán is túlnyúlik.) Amíg a szerzetes számára az Isten előtti való állás és a föltámadt Krisztussal való találkozás folyamatos, mely feszültségben tartja és fizikai megterhelést is kíván tőle, addig ezt a világban élő embertől huzamosan nem lehet elvárni. De nem véletlen, hogy aki idősebb korára már meg tud szabadulni minden világi tehertől, belép a kolostorba, hiszen e felé az Istent dicséző életmód felé irányul az egész élete.

A liturgiát, az isteni eucharisztiaát tehát a parókiákon legtöbbször csak hétvégén végezték, az idáig felvezető út állomásait viszont az esti és a reggeli istentisztelet (vecsernye és utrenye) adja meg. Ez érvényes a vasárnapra is, de főképp az ünnepekre, hiszen az ünnepeken már az üdvtörténetnek egy-egy eseményét próbáljuk konkretizálni, és ezt a világiak számára is megélhetővé tenni. A zsolozsma tehát nem szerzetesi dolog. Az esti és a reggeli dicséret az egész egyházközség, az egész élő egyház életének szerves alkotó eleme. Úgy van fölépítve, hogy az ünnep felé vezet. A zsolozsma elsősorban meditatív jellegű, s míg az eucharisztia a megvalósult eszkhaton (végidő) közöttünk, addig a zsolozsma ide igyekszik felvezetni bennünket, ezért elmélkedik az üdvösség titkáról. Ez a magyarázata annak, hogy az isteni liturgiában aránylag kevés a változó rész, mert ott már Krisztus közöttünk van, míg a zsolozsmában még csak ízlelgetjük ezt.

Minél nagyobb egy ünnep, annál több a „fölvezető” olvasmány, az ószövetségi olvasmány. A vecsernye, esti jellegénél fogva az előképeknek van szentelve. Ez az olvasás azonban egyúttal azt is jelenti, hogy oly módon nem hagyunk közte időt az egyéni elmélkedésre, hogy elolvassa egy parímiát utána gondolkodnánk rajta, hanem az egyház a maga imádságában, vagyis a zsoltárok közé fűzött himnuszaiban, a sztíhírákban maga fogalmazza meg ennek a tanulságait, énekelteni velünk végig. Ezért az átelméledett igazság a hívőben egyszerűen benne rezonál. A dallam révén, de a kifejezésekben, formulákban is állandóan visszhangzik benne. Amit a patrisztikus aranykor szentatyái homíliáikban megfogalmaztak, azt a VI–VII. századtól kezdve a himnuszköltő szentatyák himnuszköltő szentatyák himnuszaiban sűrítették össze és énekeltetik velünk. A módja minden országban változik az adott terület dallamkincse szerint, de végülis ugyanazt énekeljük: az élő hagyomány, Isten élő igéje imígyen van jelen közöttünk. Az olvasmányok csak alátámasztják, nem újdonságként hirdetik meg az előképet, mert a hívőben már ott visszhangzik: én ezt már ismerem —mondhatja—, csak most újra felcsendül a Szentírás szaván keresztül!

Az elmélkedés másik módja a kánon, amely a reggeli zsolozsmában hangzik el, az utrenyében, és ott a kilenc ószövetségi ódára rímelve fogalmazza át az ünnepnek a tartalmát. Vegyük például karácsonyt! Mit jelent Jézus Krisztus születése az Ószövetség fényében, kezdve a Vörös-tengeri átvonuláson, Habakuk és Izajás jóvendölésein, Jónás történetén, Dánielnek és a három ifjúnak az énekén keresztül egészen az Istenszülő Szűz Máriának a dicsőítéséig? A kánon hatalmas folyam, mely az egész Szentírást görgeti, de mindig egyetlenegy szempontból megvilágítva. Vízkeresztkor Krisztus megkeresztelkedését keressük végig az egész Szentírásban és énekeljük meg, minden ünnepen a szemünk elé állított üdvös eseményt. Ez mennyiségében is akkora, hogy csak szerzetesek tudják teljes egészében elvégezni. Ezért a parokiális gyakorlatban mindig válogatnak belőle, —csúnyán szólva— a leglátványosabb, legmegkapóbb részeket emelik ki, de ez is állandó lelki táplálékot nyújt a hívőnek, akiben élnek a szertartások.

Hadd említsek egy példát a XVIII. századból! Ebben az időben Magyarországon is és máshol is az unió következményeképpen az a szemlélet uralkodott (s azt az ebből fakadó gyakorlatot erőltették), hogy az a jó katolikus pap, aki mindennap miséz. A papok elkezdtek naponta misézni, többé-kevésbé nem önszántukból. 1748-ból származik az egri püspök vizitátorának följegyzése, aki a munkácsi egyházmegyében „borzalmas” dolgoknak volt szemtanúja.² A hívek már kora hajnalban elmennek a templomba az utrenyére, ott vannak két órát, végig énekelnek, s amikor a pap utána elkezd a misét, akkor szépen elszállingóznak. Dolgozni! És a pap majdnem hogy egyedül marad a misénél. Hát persze! Az isteni liturgia nem tartozott bele a hétköznapi életükbe. Liturgia vasárnap van. Ők úgysem járulhatnak az áldozáshoz, hiszen nincsenek fölkészülve rá:

² OL mikrofilmtár 1688. sz.

egész nap dolgoznak, keményen dolgozni pedig nem lehet szigorú böjtölés mellett, ez logikus. És ezt a logikát törte meg egy másfajta külső hatás, amely azután lassanként átszivárgott az ünnep gyakorlatába, az eucharisziába is: tudniillik hogy lehet recitálva is csinálni; ha lehet recitálva, lehet prózában is; ha pedig lehet prózában, akkor lehet csendben is (a következő lépést hadd ne mondjam...).

Az ünnepnek nemcsak hangban, hanem gesztusokban is meg kell nyilvánulnia. És ezek a gesztusok hordozzák azt a szent magatartást, amellyel az ember mindenhez hozzá akar férkőzni, amiből az isteni energia rá áradhat. Tekintsük például az evangéliumoskönyvet! Az evangéliumot nem csak meghirdetjük. Az evangéliumot nemcsak megmutatjuk, nemcsak körmenetben körbehordozzuk, hanem az utrenyén, amikor a pap elzengte az evangéliumot, kiteszi a könyvet csokolásra. És a hívek jönnek és megcsókolják az evangéliumoskönyvet. Azt hiszem, hogy a protestáns testvérek számára megdöbbentő lehet, mennyire tiszteljük a Szentírást. Nem csak lapozzuk. Megcsókoljuk. Számunkra a Szentírás a mi szerelmünk. És persze ennek az életünkben is meg kell mutatkoznia. Ha a gesztus ritualizmussá sülyed, akkor semmit sem ér. De minden egyes reggeli szolgálaton újra megtanulhatjuk, újra élhetjük, hogy az evangéliumot meg kell ragadni, meg kell csókolni. A másik dolog, ami ugyanúgy kapcsolódik az ünnephez, hogy az ünnepnek a képét, az ünnepnek az ikonját is kiteszik középre, megfüstölik, gyertyákkal veszik körül, és a hívek jönnek, hogy megcsókolják. Más egyházi hagyományokban nevelkedettek, akik fegyelmezettebb magatartáshoz szoktak, sokszor csodálkoznak, sőt megbotránkoznak azon, hogy a keleti templomokban állandó jövés-menés van (már ahol nem tettek be padokat —normálisan legfeljebb a fal mentén körben vannak ülőhelyek—, mert a pad eleve fegyelmező hatású, és megbénítja a liturgikus akciót, mivel nem lehet kimenni, bemenni, a szomszédoknak kell szólni, hogy engedjen már ki), bejön a hívő, és megcsókolja a szentképet. Megcsókolja Jézus Krisztust, megcsókolja azt az egész misztériumot, amelyről szeretné, hogy átáramoljon belé. Ez sokszor szavakba nem foglalható. Tudjuk azonban, hogy az emberi gesztus éppen olyan dolgok megjelenítésére szolgál, ami szavakba egyáltalán nem foglalható.

És gondolni kell arra, hogy az a kifejezés, amellyel Jézus Krisztust illeti a görög liturgia: *philanthróposz*, „emberszerető”, a liturgia fölépítésében is megnyilvánul. Az emberi gyengeség és magasztosság iránti kiegyensúlyozott érzés. Vagyis az ünneplésben elfáradt embernek most pihenésre van szüksége, ételre van szüksége, s akkor felüdülésképp, megerősítésként ételmegáldást végeznek. A legnagyobb ünnepek virrasztásának közepén, a vecsernye és az utrenye között helyezkedik el a litia: a kenyér, bor, búza és olaj, vagyis a legalapvetőbb élelmiszerek megáldása. Ugyanakkor ez a gesztus már Krisztus csodálatos kenyérszaporítását szeretné a hívek elé tárni, s részesíteni is őket benne. Nem csak szimbolikus dolog, nemcsak emlékezünk rá, hanem meg is törjük a kenyeret és oda is adjuk. Ha ezt komolyan vesszük, akkor a kenyér ne csak jelképes kis

töredék legyen, hanem akkora, hogy abból valóban részesülni lehessen! Ha ritualisztikusan gondolkozunk, akkor elvégezzük a szertartást, és mindenkinek jut egy morzsa. De ha úgy gondoljuk, hogy ez az ünnep Isten szeretetét ehető formában akarja közvetíteni, akkor az a kenyér valóban akkora, hogy mindenki kaphat belőle egy jókora darabot, hogy fölüdüljön belőle. (És ez még nem az eucharisztia, csupán egy igazi agapé!)

Az emberi természetnek isteni, emberszerető kezelése abban is megnyilvánul, ahogyan felkészülhetünk az ünnepre. Leginkább a nagyböjt tár egy bizonyos lépcsőzetes rendet elénk. Nem ugrunk „fejest” a legszigorúbb böjtbe, hanem előkészítő hetek vezetnek el hozzá. A legcsodálatosabb az, hogy az első előkészítő hét a vámos és farizeus hete, amikor semmiféle böjt nincs. Ne legyünk olyanok, mint a farizeusok! Tessék mindennap mindent enni, szerdán is, pénteken is mindent enni, húst is, ami különben egész évben tilos! Aztán a következő héten elhagyjuk a húst, majd egy hét múlva az állati eredetű, tojásos, vajas és egyéb eledelket, és végül jöhet maga a nagyböjt, amely *xérophagia*, tehát száraz ételket eszünk. Az ember így azt érzi, hogy ahogyan elhagyja a földi dolgokat, úgy tud töltekezni az isteniekkel. (Sajnos lehet ezt is rendeletekkel úgy szabályozni, hogy ez nem kötelező, az meg kötelező; vajon saját asztalánál eszik-e az ember vagy sem, aminek az lesz a vége, hogy mindent eszik, csak éppen az isteni energiákat nem engedi magába ...) Az ünnep után pedig szabad hét következik. Megint mindent szabad, de nem szabadosan, hiszen az ünnep megtanított bennünket arra, hogyan lehet az Isten által nyújtott javakat valóban istenemberi módon használni. Tehát már tudnunk élni ezzel a világgal.

Az ünnep végül is a keresztény embernek nem a világból kiszakított ideje, hanem *az ünnep valójában a keresztény embernek a létmódja*, amellyel másokat is meg kell tanítania arra, hogy ha Isten velünk van, akkor életünk sohasem lehet szürke. A legnagyobb szenvedéseken is átsüt ez az isteni energia, ami azt jelenti, hogy *az Egyház valamiképp mindig a színeváltozás állapotában van*. Hiszen a feltámadott Krisztus közöttünk van, és minél jobban ragaszkodunk hozzá, minél inkább megragadjuk az összes lehetőséget hangban, színben, illatban, anyagban, ehető dolgokban, gesztusokban, egyszóval minden teremtetted dologban, annál inkább átjár bennünket s a miénk lesz Krisztus energiája. Nemcsak konzervál, megszilárdít a jóban, hanem egyre inkább isteni módon élővé is tesz, úgyhogy mire végleg be szeretnének jutni Isten Országába, nem szakadék választ el tőle, csak egy lépés.